

Йонас Друнтілас

**VAIŠNORAVIČIUS K. J. KELIONĖ PO EUROPA
SU JAUNUOJU KUNIGAİKŠČIU OSTROGIŠKIU: 1667-
1669 METŲ DIENORAŠTIS / IŠ LENKŲ K. VERTĖ
B. MIKALIONIENĖ IR E. PATIEJŪNIENĖ,
IŠ LOTYNŲ E. PATIEJŪNIENĖ, KOMENTARUS RAŠĖ:
K. MAČIULYTĖ, E. PATIEJŪNIENĖ, M. ČIURINSKAS. –
VILNIUS: LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS, 2009. – 286 С.**

У 2009 р. у видавничій серії «Витоки» (лит. „Ištakos“), започаткованій Відділом давньої літератури Інституту литовської літератури, був опублікований подорожній щоденник ксьондза Казимира-Яна Войшнаревича, який у 1667-1669 рр. супроводжував юного князя Олександра-Януша Заславського у його мандрівці Європою. Рецензоване видання є першою публікацією цього джерела у перекладі. До наукового обігу щоденник увів і в загальних рисах представив польський учений Алоїз Сайковський¹. Вивчаючи біографію К.-Я. Войшнаревича, його також використав Генрик Люлевич². Врешті, нещодавно з'явилася оглядова стаття, присвячена пам'ятці, авторства іншого польського історика Адама Кухарського³. У ній дослідник навів біографічні дані про укладача щоденника і його підопічного, в хронологічному порядку описав маршрут подорожі. Водночас, очевидно, через мовний бар'єр, А. Кухарський зовсім не використав аналізоване видання, в якому містяться цінні спостереження та коментарі литовських учених. У даній роботі хотілося б детальніше зупинитися на продукті їхньої праці, а також звернути увагу на деякі свідчення щоденника, які відкривають невідомі сторінки життя О.-Я. Заславського.

Публікації джерела передують дві вступні статті, написані литовськими істориками літератури. Якщо у першому з цих текстів Біруте Мікалонене

¹ *Sajkowski A.* Włoskie przygody Polaków. Wiek XVI-XVIII. – Warszawa, 1973. – S. 15-20, 51-59, 160-161, 200.

² *Lulewicz H.* Kazimierz Jan Wojsznarowicz (zm. pocz. 1677), pleban dąbrowski, kanclerz diecezji wileńskiej i regent kancelarii wielkiej litewskiej – uczona biografia // *Małe miasta. Elity / Pod redakcją M. Zemlo.* – Supraśl, 2005. – S. 43-58.

³ *Kucharzski A.* Turystyka i edukacja. Zagraniczna peregrynacja młodego polskiego magnata w relacji księdza Kazimierza Jana Wojsznarowicza (1667-1669) // *Studia Gdańskie.* – Gdańsk, 2011. – T. 29. – S. 205-227.

в загальних рисах розповідає про рукопис і автора подорожніх записок⁴, то в другому, підготовленому Егле Патеюнене, розглядається в основному зміст щоденника. У цій частині передмови коротко представлений перебіг мандрівки, аналізуються ті її аспекти, які передають особливий колорит епохи. Текст слугує добрим орієнтиром для кожного читача, що прагне глибше познайомитися зі змістом джерела⁵. Після цих двох вступних статей вміщено литовський переклад щоденника. З польської його тлумачила Б. Мікалонене, а ті фрагменти, що були написані латиною, переклала Е. Патеюнене. Коментарі підготували Кристина Мачюліте, Егле Патеюнене і Мінтаутас Чюрінскас.

Ознайомлення зі вступними статтями видання, його структурою і самим текстом джерела дозволяє висловити ряд критичних зауважень:

1. Звертає увагу не зовсім точна назва публікації. Справа в тім, що особа, яка поїхала у мандрівку в супроводі ксьондза Войшнаровича, походила з роду князів Заславських, а не Острозьких. І хоча обидві фамілії мали спільне походження і сам Олександр-Януш носив титул острозького ордината, належав він все таки до роду Заславських.

2. У литовському перекладі не відображена оригінальна пагінація рукопису.

3. Видання не містить жодної ілюстрації, хоча немає сумніву в тому, що кілька відсканованих аркушів щоденника суттєво прикрасили б публікацію.

4. На нашу думку, необхідним атрибутом публікацій подорожніх щоденників мають бути мапи місцевостей, відвіданих автором. Як приклад можна згадати про відповідні додатки до видання щоденника майбутнього канцлера Великого князівства Литовського Кароля-Станіслава Радзивіла⁶.

5. У книжці немає покажчиків особових і географічних назв, що в разі зменшує вартість видання і ускладнює використання джерела дослідниками.

6. Хоча завдяки перекладу щоденник став доступнішим для певного кола читачів, відмова від оригінального тексту польською унеможливила його ширше залучення в наукових студіях. Якби поруч із литовським перекладом було вміщено текст мовою оригіналу (як, наприклад, у публікації подорожнього щоденника Юзефа-Єжи Гільзена 1752-1754 pp.⁷) або, принаймні,

⁴ *Mikalionienė B. Trumpai apie autorių ir jo darbus // Vaišnoravičius K.J. Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu: 1667-1669 metų dienoraštis / Iš lenkų k. vertė B. Mikalionienė ir E. Patiejūnienė, iš lotynų E. Patiejūnienė, komentarus rašė: K. Mačiulytė, E. Patiejūnienė, M. Čiurinskas. – Vilnius, 2009. – P. 9-16.*

⁵ *Patiejūnienė E. Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus kelionės užrašų ypatumai // Vaišnoravičius K.J. Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu... – P. 18-30.*

⁶ *Radziwiłł K.S. Diariusz peregrynacji europejskiej (1684-1687) / Opracował, wstępem i komentarzem opatrzył A. Kucharski. – Toruń, 2011. – S. 71-72.*

⁷ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752-1754 metų kelionės dienoraštis / Dziennik podróży Józefa Jerzego Hylzena z lat 1752-1754 / Sudarė A. Pacevičius, parengė: J. Orzel, A. Pacevičius, S. Roszak. – Vilnius, 2013.*

було би представлено факсиміле рукопису, тоді саме видання дочекалося б більшого розголосу в Польщі, Білорусі та Україні. У нашому ж випадку вихід у світ такого цінного джерела, на жаль, приречений на статус події локального значення. Враховуючи цей досвід, можливо, варто ініціювати зміну концепції самої серії «Витоки».

До цього варто додати, що Б. Мікалонене лише в загальних рисах описала рукопис, про який можна було би розповісти значно більше. На сьогодні він зберігається в колекції «Бібліотека ординації Замоїських» Національної бібліотеки Польщі у Варшаві (*Biblioteka Narodowa*, rkps BOZ 847). Цілком зрозуміло, що початково К.-Я. Войшнарівч занотовував інформацію про поточні події дуже схематично, і лише згодом розлогіше зупинявся на них, заносючи її до спеціальної книги. Наприклад, 30 вересня 1668 року, перебуваючи у Парижі, вихователь княжича залишив на папері характерну нотатку: «переписував щоденник» (с. 187). Звідси випливає припущення, що збережений список джерела створений самим К.-Я. Войшнарівчем. Цю роботу гіпотезу можна було би легко підтвердити або спростувати, звіривши почерк щоденника з власноручними листами ксьондза, які він писав опікуну князя Олександра-Януша – віленському воєводі і канцлеру Великого князівства Литовського Міхалу-Казимиру Радзивілу⁸. Також у передмові було би варто зупинитися на водяних знаках.

До цікавих спостережень, зроблених Е. Патеюнене, слід віднести припущення про те, що текст рукопису був адресований широкому колу читачів⁹. На цю думку наштовхує безліч авторських коментарів, розкиданих по всьому щоденнику і явно розрахованих на те, що хтось почерпне з них цінну для себе інформацію. Наприклад, 10-12 лютого 1669 року ксьондз Войшнарівч поділився своїми враженнями про їжу і атмосферу італійських трактирів, «де дуже погано обслуговують: не дають ані ножів, ані ложок». Не кращу оцінку отримав інший подібний заклад, в якому «з гостями ведуть себе недбало: на обід подають пару яєць, голуба, і за стільки доводиться платити один золотий!» (с. 234). Навряд чи подібні деталі вихователь князя Заславського прописував просто так. Можливо, докладні коментарі він залишав, розуміючи, що щоденник слугуватиме путівником і для інших мандрівників. Це припущення не позбавлене певного сенсу, особливо коли пригадати, що серед тодішньої читацької аудиторії були розповсюджені не лише друковані, а й рукописні книги.

Автор щоденника ксьондз Казимир-Ян Войшнарівч (нар. бл. 1620, пом. 1677) мав міщанське походження. Його батько входив до прошарку міської еліти Вільнюса, в тутешньому магістраті обіймав місце лавника (1627), райці

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Radziwiłłów. Dział V. – Nr. 17738.

⁹ *Patiejūmienė E. Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus kelionės užrašų ypatumai.* – P. 23-24.

(1635-1641) і, врешті, бурмістра (з 1642). Таким чином, автор щоденника виріс у заможній міщанській родині, що проживала у власній кам'яниці на вулиці Німецькій (лит. Vokiečių)¹⁰. Навчався К.-Я. Войшнарівич у Віленській єзуїтській академії. У 1646 р. він прийняв сан священника, пізніше став канцлером Віленської дієцезії (1662-1677), каноніком (1676-1677) і регентом великокняжої канцелярії (1676-1677). Войшнарівич відомий як автор праць з риторики і оказіональної літератури. Оцінивши його таланти, віленський воєвода Міхал-Казимир Радзивіл довірив ксьондзу супроводжувати в освітній мандрівці свого підопічного князя Олександра-Януша Заславського¹¹.

Подорож почалася в квітні 1667 року, а її маршрут пролягав через Гданськ – Щецин – Любек – Гамбург – Франкфурт-на-Майні – Кельн – Дюссельдорф – Амстердам – Брюссель – Антверпен – Кале – Париж – Версаль – Ліон – Турин – Геную – Павію – Парму – Болонью – Ассізі – Рим – Фраскати (тут щоденник обривається після запису за 26 липня 1669 р.). Мандрівка тривала більше двох літ, упродовж яких князь і його вихователь найбільше часу провели в таких відомих тогочасних культурних центрах Європи, як Париж (приблизно рік) та Рим (півроку). Складно точно визначити, скільки осіб перебувало у кортежі молодого аристократа, але, судячи з щоденникових записів, їх було чимало. Так, в'їжджаючи 23 вересня 1667 р. в місто Фліссінген (Нідерланди), Войшнарівич жалівся, що «кучер із кожного лупив по три монети, а було приблизно дванадцять осіб». За десять днів у місті Булонь-сюр-Мер (Франція) ксьондз відзначив у щоденнику, що частина княжих слуг, «яких було немало», повернулася до Кале, а інші супроводжували його «*de Monaco*» (с. 122, 132).

Щоденник написано короткими небагатослівними реченнями. А оскільки зміст написаного сформувався під впливом світогляду особи духовного стану, не дивно, що головний акцент у пам'ятці зроблений на питаннях, більше пов'язаних із церковною сферою, таких, як наприклад, сакральна архітектура. Войшнарівич фіксує інформацію про храми в містах і навіть селах, зокрема, вказує їх посвяту, ретельно описує святі реліквії і розповідає про пов'язані з ними чудеса. Текст щоденника наповнений ворожості до протестантизму; ксьондз із жалем констатує, що в тих краях, де вони побували, католицька віра лише нещодавно перемогла єретичні вчення.

Чи не найчастіше в джерелі згадується участь Войшнарівича у щоденних месях, причому деякі з них він не просто відвідав, а й відслужив. Важливість цієї традиції підкреслює єдиний на весь рукопис запис: «не брав участі у месі» (с. 175), – вірогідно, у ньому крилося своєрідне покаяння. Ще одне

¹⁰ XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai. – Vilnius, 2011. – T. 1: 1657-1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga / Sudarė E. Meilus, parengė: M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus. – P. 604-607.

¹¹ Lulewicz H. Kazimierz Jan Woysznarowicz... – S. 43-58.

регулярне заняття, якому Войшнарівич приділяв багато часу, – написання листів. Завдяки щоденниковим нотаткам знаємо, що він підтримував тісні контакти із духовенством, що залишилося на батьківщині (наприклад, із Альбертом Кояловичем), родичами князя О.-Я. Заславського і різними посадовцями (варто відзначити, що упорядники публікації не ставили собі за мету встановити точні імена людей, з якими листувався вихователь князя Заславського, відтак, дослідникам доведеться самостійно з'ясувати, ким був «пан чернігівський воєвода», «пан Дикачкєвич» та інші особи). Написання листів було, поза сумнівом, частиною щоденних турбот ксьондза Войшнарівича, у чому нас переконує чи не єдина на всю книгу фраза, у якій священник висловив своєрідний жаль, що «не написав жодного листа» (с. 178). Характеризуючи стилістику пам'ятки, Е. Патеюнєне підкреслили, що ксьондз був схильний до меркантилізму – інформація про вартість речей і послуг була для нього надзвичайно важливою¹². Скурпульозна фіксація різних цін могла слугувати орієнтиром для тих читачів щоденника, що планували в майбутньому подорожувати за аналогічним маршрутом. Утім, на нашу думку, подібна ретельність була пов'язана, в першу чергу, з майбутнім фінансовим звітом, який очільник «експедиції» повинен був надати опікуну княжича М.-К. Радзивілу. Облік витрат, швидше за все, був частиною обов'язків Войшнарівича, який у одній зі своїх нотаток прямо розповідає, що вів підрахунок прибутків і видатків (с. 172). Однак надмірна ретельність у цій справі і навіть точна вказівка назв трактирів («Яструбиний ліс», «Папуга», «Під ангелом», «Сирена» та ін.) напевно відображає схильність духовної особи до дріб'язковості чи педантизму.

З усього сказаного може скластися хибне враження, що представлений щоденник є надміру сухим, а його автор не проявляє своїх емоцій від побаченого. Насправді це не так. Войшнарівич, як і інші мандрівники, цікавився локальними традиціями і різного роду «незвичностями». Наприклад, в німецькому місті Лерте він звернув увагу на дивовижних курей, «які несуть по два яйця щоденно» (с. 51), а в Щєцині побачив жінок, голови яких прикрашали «шляпи з рогами». «Ніколи не бачив подібних» – читаємо одразу після цих слів (с. 37).

Як бачимо, у щоденнику відображено чимало подій і явищ, свідком яких був його автор. Втім, як цілком слушно відзначила Е. Патеюнєне, К.-Я. Войшнарівич не забуває час від часу згадувати і про О.-Я. Заславського, до якого ставиться з повагою і називає без якихось особливих емоцій «його милістю князем». Те, що він щоденно піклувався про нащадка славетного роду, впливає із різних деталей щоденника – то ксьондз купляє Олександрю-Янушу перуку, то гребінець, то золочені гудзики, вибирає тканину для вбрання «його князівської милості» і т. п.

---

¹² *Patiejūniene E. Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus kelionės užrašų ypatumai.* – P. 25.

Читаючи джерело, натрапляємо на нові, маловідомі сторінки біографії молодого аристократа. Якщо серед генеалогів досі точиться дискусія щодо того, коли ж він помер (1673¹³, 1674¹⁴ або 1682¹⁵ р.), то завдяки публікації щоденника дізнаємося про точну дату народження Олександра-Януша. 5 березня 1668 р. Войшнарівич зробив запис про те, що «сьогодні його милість князь щасливо почав 18-тий рік» (с. 153), тобто саме цього дня Олександру-Янушу виповнилося сімнадцять і почався наступний, вісімнадцятий рік його життя. Хоча у польській та українській історіографії прийнято вважати, що Заславський побачив світ 6 березня 1650 року¹⁶, наведений запис дозволяє стверджувати, що сталося це 5 березня 1651 року. Такий здавалося б дрібний нюанс важливий для нас тим, що він спростовує тезу Яна Ярошука і Збігнева Анусіка про народження Олександра-Януша від адюльтеру Катажини Собеської і князя Дмитра-Єжи Вишневецького¹⁷. Нова дата захищає честь шлюбу Владислава-Домініка Заславського і цієї жінки, яка вийшла за нього заміж у Львові наприкінці лютого 1650 р. Лише через рік у подружжя народився син, якого батьки назвали Олександром-Янушем.

Черговий цікавий сюжет пов'язаний із написанням портрета острозького ордината. На сьогодні відоме лише одне полотно із зображенням князя пензля гданського художника Анджея Стеха (1635-1697)¹⁸. У записі за 6 травня 1669 р. ксьондз К.-Я. Войшнарівич повідомляє, що під час поїздки до Риму він «за портрет його милості князя заплатив 10 скудо і 3 джулію». Цікаво, що А. Стех перебував у Римі якраз у 1669 р. Таким чином, можна з високою мірою вірогідності припустити, що в даному випадку йдеться саме про відомий нам портрет, який нині зберігається в Національному художньому музеї Білорусі. Тільки написаний він був не в 1670 році, як нині вважається, а трохи раніше, у 1669-му.

12 серпня 1668 р., коли князь Заславський перебував Парижі, в щоденнику зроблено ще один цікавий запис про те, що з Голландії надійшла звістка «про короля князя Острозького» (с. 181). Поза сумнівом, цю коротку фразу

¹³ Lulewicz H. Kazimierz Jan Woysznarowicz... – S. 57.

¹⁴ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нападків. – Київ, 2012. – С. 56.

¹⁵ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – Київ, 2008. – С. 310.

¹⁶ Anusik Z. Studia i szkice staropolskie. – Łódź, 2011. – S. 489; Гаврилюк І. Владислав Домінік Заславський (1616-1656 рр.): магнат, політик, воєначальник // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць / Ред. кол.: Г. В. Борзяк (відп. ред.) та ін. – Київ, 2013. – Ч. 22-23. – С. 88.

¹⁷ Jaroszuł J. Katarzyna Radziwiłłowa z Sobieskich, 1. v. Zasławska-Ostrogska // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław, 1987. – Т. 30. – S. 393; Anusik Z. Studia i szkice staropolskie. – S. 489-490, 653-655, 657-671.

¹⁸ Український портрет XVI-XVIII століть / Автори-укладачі Г. Белікова, Л. Членова, наук. консультант Л. Міляєва, автори вступних статей В. Александрович, Г. Белікова, Т. Сабодаш, О. Сидор, Л. Членова. – Київ, 2006. – С. 132-133 (№ 86).

слід розглядати в контексті можливої політичної кар'єри юного князя. Не секрет, що він вважався одним із головних кандидатів на престол правителя Речі Посполитої після того, як від корони відмовився попередній монарх Ян-Казимир Ваза.

Під час закордонних мандрівок молодого аристократа опікуни переймалися питанням його майбутнього одруження. З нотатки, зробленої 18 вересня 1668 р., дізнаємося, що Заславський отримав портрет княжни Ракоці (с. 185). Виходить, що представниця цього відомого трансильванського роду розглядалася в якості потенційної нареченої Олександра-Януша.

Важливою частиною закордонної мандрівки князя були *studii*, до яких він приступив одразу після прибуття до Парижу 21 листопада 1667 р. Войшнарівич найняв для нього викладачів латини (*master linguae*), німецької (*sprachmeister*) і, ймовірно, французької мов, а крім них іще вчителі фехтування, історії, танців, воєнній інженерії. Кожен з них отримував за годину занять по 11 флоринів (с. 134, 141, 146). Крім того, перебуваючи в столиці Франції, князь почав «вправлятися у їзді верхи».

Під час подорожі важливу роль відігравали зустрічі з відомими людьми. Юному князю вдалося побувати на прийомі у французького короля Людовіка XIV, познайомитися з королевою Швеції Кристиною, римським папою Климентом IX, зустрітися з послом російського царя у Парижі Петром Потьомкіним (за словами Войшнарівича, «московські посланці були в нас до самого вечора, пили») й іншими тогочасними знаменитостями (с. 177, 184, 275, 280). Крім того, князь відвідував театри і кунсткамери, брав участь у різних святкових дійствах, але, водночас, як ревний католик, не забував регулярно сповідуватися і причащатися. У джерелі натрапляємо й на інші епізоди повсякденного життя юного Олександра-Януша: описано його хворобу після надто гостинного прийому гостей (с. 228), вживання ліків (с. 156) і їжі (с. 263), відвідування разом із вихователем бані (с. 250) тощо.

Підсумовуючи сказане, варто підкреслити, що таке цінне джерело, як щоденник К.-Я. Войшнарівича, все ще чекає на своїх дослідників, які цікавляться постаттю князя О.-Я. Заславського. Разом з тим, пам'ятка є своєрідним путівником по Європі другої половини XVII ст. Вона також відображає специфіку менталітету жителя Великого князівства Литовського, розповідає про його почуття, побут, зв'язки. Сам щоденник є багатограним джерелом, в якому уважний дослідник може знайти відповіді на найрізноманітніші питання. Так що за задумом рецензована публікація чудово вписується у коло видань подібного плану. Інша річ, що оприявлення джерела лише у перекладній версії суттєво обмежує можливості його використання дослідниками з-поза меж Литви. Залишається сподіватися, що в майбутньому ми дочекаємося публікації щоденника К.-Я. Войшнарівича також і мовою оригіналу.